

B. Stenge Csaba

A Rongyos Gárda bevetése Kárpátalján, 1938–1939¹

2. rész

4. időszak (1938. november 8.–november 19.): vállalkozások az új határon át, propagandatevékenység

Az új határra – a demarkációs vonalra – történő felvonulás alapját a Stefán százados által az „Aba” csoport parancsnokságnak november 6-án tett javaslata képezte. Eszerint a zászlóalj a Tisza folyó és Ungvár vonala között, széles arcvonalon vonul fel, és a határ menti fontosabb községekben propagandaközpontokat létesít, melyek egységes módszerekkel dolgoznak (élelmiszer, propaganda röpcédulák és fegyver-lőszer átcsempészés).

Rejtési okból célszerű volt, hogy a szervezet egyenruhában vonuljon fel, és vegye fel a honvéd időjelző szolgálat elnevezést.

A javaslat nyomán a zászlóalj 1938. november 10-én reggel 6 órakor indult meg gépkocsiszállítással, és vonult fel az új határra. Itt az alábbiak szerint települtek:

A parancsnokság és az 1. század Nagyberegre;

Az I. időjelző csoport: Vannay hdy. parancsnoksága alatt a 2. század kétharmada Tizakeresztúrra, ez felállította az 1. számú időjelző állomást (egy raj) Tiszaújhelyen, és a 2. számú időjelző állomást (egy raj) Salánkon;

A II. időjelző csoport: Levalt-Jezierski László fhdgy. parancsnoksága alatt a 2. század egyharmada Várpálankára.

Ennek kiegészítésére november 12-én felvonult Kiss Ernő fhdgy. parancsnoksága alatt egy raj Radvánra, mint 7. önálló időjelző állomás.

November 12-ével kapcsolatban fontos még megemlíteni, hogy az ekkor már Ungváron tartózkodó Kozma Miklósnak jelezték, hogy a városi kórházban több szabadcsapatbeli harcos áll ápolás alatt. Róluk a következőket jegyezte fel e napon:

„Reggel elmentem őket meglátogatni. Találtam is többet, köztük Mihálka Sándort, Radó Botondot, és még vagy hármat. Az egyik kecskeméti gerinclövéses. Ő szegény biztosan belepusztul. Igen súlyos lövése van Radó Botondnak. Volt köztük egy lengyel is, ki egész különös módon maradt életben. Beszélgettem velük, kaptak pénzt, felírtam hozzátartozóikat, hogy értesítést küldhessek róluk.”²

A felvonult időjelző szolgálat november 10–13. között igyekezett elvégezni a helyi viszonyok alapos felderítését, az új, de még bizonytalan határvonal megismerését, és az új határ átlépésében segítő potenciális személyek felkutatását. Ebben zavart okozott, hogy november 10-én a parancsnokság és a központi szervek kijelölt állomáshelyére, Nagyberegre váratlanul bevonultak a 33. honvéd gyalogezred részei is, és ezzel a rejtett működést megzavarták. Ezért, és mert a községben tifuszbajrány is volt, a zászlóaljparancsnokság engedélyt kért és kapott a Makkosjánosiba történő áttelepülésre. Erre november 13-án került sor, mégpedig olyan formában, hogy Makkosjánosiba csak a parancsnokság és az ellátó-álosztály települt át. Az 1. század Munkács-Váraljára (parancsnok Csapó F. József volt fhdgy.), míg a műszaki század Nagygyeőre települt át. A parancsnokság ebben az időben egy vaklárma miatt a Tisza bal partján fekvő Feketeardóra is kiszállt egy gépjárművel. Ennek oka az volt, hogy elterjedt az a

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

² MNL OL K 429 28. csomó. Kárpátalja visszavétele napló, 118. o.

hír, hogy a bevonuló magyar csapatok előtt a román erők birtokba vették Feketeardó vasútállomását. Ennek tisztázására november tizenegyedikén délelőtt a parancsnokság kiszállt Feketeardóra, mely előtt egy Tivadarról ugyanezen információ miatt előrevont honvédszászlóaljjal és üteggel is találkozott. Végül kiderült, hogy a hír – mely az egész VI. hadtestet mozgásba hozta – vaklárma volt.

November 14-én az „időjelző szolgálat” megkezdte propagandatevékenységét. Ennek során ruszin területen a közlekedés és hírközlés megzavarására, röplapok szétszórására került sor.

Ami a konkrét akciókat illeti, 14-én 21 órakor Balogh József tényleg. zls. két fővel Korláthelmechnél lépte át a határt, és a Masinától délre lévő, az Oroszkomoróc–Dubróka (Ungtölgyes) úton a Szerednyei-patakon átívelő közúti hidat robbantották. Ugyancsak 14-én este Csuttkay Ernő tényleg. zls. két fővel Tiszaújhelynél lépte át a határt azzal a feladattal, hogy Huszt és Nagyszőlős térségébe propagandairatokat vigyenek, és a táviróvezetéseket leszaggassák. Mindkét csoport feladatát végrehajtva, veszteség nélkül tért vissza.

November 15-én 20:30-kor Szathmáry Király Ádám t. hdgy. egy 2 fős robbantójárőrrel Radváncnál lépte át a határt azzal a feladattal, hogy a Turja-völgyi vasútvonalat szakítsa meg, illetve Ószemerénél az Ung-hidat robbantsa le. A járőr igen erős ellenséges ellenállásba ütközött, kitérni nem tudott, így visszatért. A járőrnél sebesülés nem történt, és pontos felderítési adatokat hozott vissza.

Ugyancsak november 15-én az 1. század három felderítő járőrt indított el. Az 1. sz. Klacsanó és Iványi, a 2. sz. Ó- és Újdávidháza, míg a 3. Nagylucska és Dávidháza térségét derítette fel, a híradóvonalak egyidejű rombolásával. Feladatát mindhárom felderítő járőr veszteség nélkül hajtotta végre.

November 19-én 21 órakor Szathmáry Király Ádám t. hdgy. 5 fővel és 4 polgári személlyel Radvánc keleten lépte át a határt. Feladatuk propagandairatok és élelmiszer osztogatása volt Cigányos területén, továbbá a táviróvezetékek leszaggatása. A csoport feladatát veszteség nélkül hajtotta végre.

Fontos még megemlíteni, hogy november 18-án 0:45-kor az Aba csoport parancsnokságnál megtartott eligazításon az „Előd” zlj. azt a parancsot kapta, hogy elszórt időjelző állomásai és csoportjai a honvédségének az egész arcvonalon tervezett támadásához csatlakozzanak. Az állomások és csoportok ennek megfelelő részletes utasításokat kaptak. A honvédség támadása azonban elmaradt, mint erről még részleteiben szó esik.

5. időszak (1938. november 19.–december 12.): felvonulás az általános támadásra, átalakulás térképhelyesbítő szervekre

November 19-én délelőtt az Aba csoport parancsnoka részletesen ismertette a Ruténföld ellen tervezett támadás elhatározását és tervét. Ezzel kapcsolatban az „Előd” zlj. azt a feladatot kapta, hogy az ungvári, radvánci, munkácsváraljai és salánki időjelző állomásokat az ezen irányokon át támadó honvéd erőknek rendelje alá. Összes egyéb erőit vonja össze a Tisza két oldalán, Feketeardó és Tiszaújlak területén, süllyal a Tiszától délre, és november 21-én 20 órakor támadjon a nagyszőlősi híd, illetve Nagyszőlős területére. A honvédség részéről a zászlóalj mögé felvonult gyorscsoport előosztagai 24 órakor, zöme november 22-én reggel 6 órakor fogja követni az úttörő „Előd” zászlóaljat.

A terveknek megfelelően a zászlóalj gépkocsi-szállítással november 21-én 16 óráig felvonult Feketeardó és Tiszaújhely területére. Az előretelepülő parancsnokság a következő támadási tervet alkotta meg:

Az 1. század Csapó Ferenc fhdgy. parancsnoksága alatt (tíz, egyenként 10 fős rajjal) a feketeardói vasút és műút között támad, birtokba veszi a Nagyszőlős délkeleten, a Tiszán átívelő vasúti hidat, majd keleti irányban, a Tisza déli partja mentén haladva megszállja és tartja a völgyet délről lezáró magaslatot.

Gróf Crouy t. szds.³ parancsnoksága alatt három, egyenként tíz fős egység a műút és a Tisza déli partja között előrenyomulva az 1. század támadását biztosítja balról.

A Vannay csoport (öt, egyenként 10 fős rajjal) a Tiszaújlak, Nagyszőlős vasútvonal és a Tisza között támad széles arcvonalon, és birtokba veszi Nagyszőlöst.

A tartalék a műszaki század az 1. század mögött, a harcálláspont a Feketeardó keleti részén lévő malom.

A helyszínen működő Vannay t. hdgy. már napokkal előbb megkezdve elvégezte a támadási terület felderítését. Megszervezte a túloldali lakosság egy részét is úgy, hogy az átcsempésztett fegyverekkel felszerelt túloldali erők – a jelentés szerint 150 fő, jómagam ezt a létszámot túlzónak vélem a határ közvetlen túloldalán ennyi idő alatt megszervezve – 18 órakor a csehszlovák tüzéség állásai mögött helyezkednek el, és azokat, ha tüzelnek, megtámadják. A jelentés szerint Vannay altatót és mérget is juttatott át, melyeket a csehszlovák őrsök ellen terveztek felhasználni 21-én, mely napon 18 órakor a nagyszőlősi hegyen irányjelző tüzeket is gyújtanak majd. (Vannay feltételezésem szerint itt nagyzott egyes részletekkel.)

A támadás általános időpontja november 21-én 20 órában volt meghatározva.

17 órakor az érintett csoportok készenlétbe álltak, parancsnoki eligazításhoz gyülekeztek. 17:10-kor megérkezett az „Előd” zászlóalj mögött felvonuló honvéd zlj. segédtisztje, aki közölte, hogy részükről elmarad a támadás.

Abban a hiszemben, hogy csak a honvédség támadása marad el, Stefán szds. megkezdte az „Előd” zlj. eligazítását. 17:45-kor érkezett meg távbeszélőn az „Aba” csoport parancsnokság parancsa, hogy az „Előd” zlj. támadása is elmarad. Ugyanekkor a túloldalon – a megbeszéltek szerint – kigyulladtak a jelzőfények. Stefán szds. azonnal felhívta Homlok ezds.-t, kérve, hogy a túloldalon megszervezettek érdekében a támadást végrehajthassa. Budapestről kért utasítás alapján Homlok ezds. megismételte a támadás elmaradására vonatkozó parancsot.

A megindulási állásaiba énekelve felvonult „Előd” zászlóalj lelkes állományára a támadás elmaradásának híre nagyon demoralizálóan hatott, de Stefán százados is nagyon rossz lelkiállapotba került, az összefoglaló jelentés szerint „teljesen összeroppant”. A tisztikar Héjjas Iván t. szds., zlj. parancsnokhelyettes lakásán összegyűlve rendkívül felizgatott lelkiállapotban a parancs ellenére végrehajtandó támadást beszélték meg. Ennek oka részben az volt, hogy Vannay csoportjával nem volt rádióösszeköttetés, így részükre a támadás elmaradására vonatkozó parancsot sem tudták eljuttatni, és nem akarták elszigetelten előretörő bajtársaikat cserben hagyni. Végül Elekes hdgy. segédtiszt gépkocsival Tiszaújlakon át elindult Vannay általa pontosan nem is ismert harcálláspontjára a parancs személyes átadására. A legnagyobb feszültség pillanatában érkezett be személyesen Homlok vk. ezredes, aki a támadásra vonatkozó tilalmat megismételte, végrehajtásának szükségességét megvilágította, és a tisztek nyugalmát helyreállította. Hozzájárult ehhez az is, hogy 19 órakor sikerült Vannayval a rádióösszeköttetést felvenni, és támadási előkészületeit leállítani.

November 22-én az „Előd” zlj. részei visszatértek eredeti állomáshelyeikre azzal az eltéréssel, hogy a műszaki század Makkosjánosiba települt át.

Kozma Miklós naplója szerint a támadás azért maradt el, mert az eredetileg 20-ára tervezett akciót áttették 21-ére, de erről a külügyet és a sajtót nem értesítették, és ezért rajtuk keresztül, idő előtt kiszivárgott a hír. Ezt a németek is megtudták, akik ekkor ellenezték a beavatkozást, és az ő befolyásukra az olaszok is szembehelyezkedtek vele, így Budapesten lefűjták az akciót.⁴ Ő maga is rendkívül deprimált állapotba került. November 23-án és 24-én Budapesten tárgyalt és tett szemrehányást sokaknak, végül 24-én le is zárta ezt a különnaplót, Kárpátaljával kapcsolatos 1938-as feljegyzéseit. Az utolsó oldalon – többek között – az alábbiakat írta: „Szeptember végén azzal mentem Imrédyhez, hogy trianoni életünk

³ Gróf Crouy–Chanel Péter tartalékos huszárszázados (1896–1976) Kozma Miklós saját bizalmi embere volt, korábbi ezredtársa a császári és királyi 10. huszárezredben.

⁴ MNL OL K 429 28. csomó. Kárpátalja visszavétele napló, 122–125. o.

szempontjából mindegy, hogy ketrecünk megnagyobbodott, s hogy a ketrecben kilencmillió helyett tízmillió magyar él, s hogy a közös magyar-lengyel határ többet jelent, mint sok visszakapott város. Most sem mondhatok mást. (...) Az elmúlt két napban minden igyekezetem arra irányult, hogy embereimből a határ mentén annyian maradjanak meg, amennyien csak maradhatnak. A jobb jövő reményét nem adom fel.”⁵

Az akció lefűjása az érintett honvéd csapattesteknél is nagyon demoralizáló hatású volt.

November 24-én az „Aba” csoport parancsnoksága elrendelte az „Előd” zászlóalj leszerelését, illetve az „időjelző szolgálat” kiegészítésével „térképhelyesbítő szolgálat” fedőnévvel történő átalakítását rejtett propagandaszervezetként.

Az alakulat felállása ekkor a következő volt:

zászlóalj-parancsnokság, ellátó szervek és műszaki század: Makkosjánosi

I. időjelző csoport parancsnokság: Tiszakeresztúr, később Tiszaújlak

1. időjelző állomás Tiszaújhely

2. időjelző állomás Salánk

II. időjelző csoport parancsnokság: Munkácsváralja

3. időjelző állomás Dercen

4. időjelző állomás Munkács vár

III. időjelző csoport parancsnokság: Radvánc, később Ungvár

5. időjelző állomás Korláthelmec

6. időjelző állomás Radvánc

Az átalakított szolgálat működését november 25-én kezdte meg, illetve folytatta az időjelző szolgálat által korábban már megkezdett propagandaszolgálatot.

Fontos még kiemelni, hogy ekkortájt részt vettek a visszacsatolt kárpátaljai területen a korábbi magyarellenes tevékenység felderítésében, így például a csehszlovák érában élesen magyarellenes tevékenységet folytató nagyberegi jegyzőt az „Előd” zászlóalj alegységei tartóztatták le, még november 28. előtt (aki ezt követően feltehetően internálásra került).⁶

December 10-éig a zászlóalj-parancsnokság végrehajtotta az új szervezet felállítását, felszerelését, s ezt az új parancsnoknak, Csics György őrnagynak adta át. A felesleges személyi állomány leszerelése december 8-9-10-én megtörtént.

6. időszak (1938. december 13.–1939. március 13.): propagandatevékenység, határincidensek

December 15-én a helyi felszámolást és eseményrögzítést végző parancsnokság és ellátó szervek visszatértek Budapestre. Itt „műszaki iroda” elnevezéssel megkezdtek a felszámolást.

December 30-án Beregújfalunál volt egy kisebb tűzharc a határon. Ez egy jelentéktelen kis lövöldözés volt, de mivel ezt néhány térképhelyesbítő parancs nélkül, saját szakállára hajtottá végre – az ezt tiltó parancs ellenére –, ezért a felelősöket letartóztatták.⁷

December 31-én Stefán szds. Gányon átvette a csehszlovák fogságból a kegyelmet kapott, az illavai várbörtönből visszatért állományt, és azok ellátására, a velük kapcsolatos ügyek intézésére a „műszaki iroda” személyzetével január 5-éig Komáromban tartózkodott.

Január 6-án zajlott a legsúlyosabb határincidens a csehszlovák-magyar határon Munkácsnál. A kora hajnalban Oroszvég – gyakorlatilag Munkács északi elővárosa – felől a városra támadó csehszlovák reguláris (36/I. gyalogzászlóalj 1. és 2. százada az államvédelmi őrség és három páncélgépkocsi kíséretében), valamint ukranofil irreguláris (a Kárpáti Szics néhány tagja) erők visszaverésében a város magyar helyőrségén és a nemzetőrségen túl komoly szerepe volt

⁵ MNL OL K 429 28. csomó. Kárpátalja visszavétele napló, 125. o.

⁶ KTÁL 185.1.2.

⁷ HM HIM HL Vkf. 1939. 1. oszt. 3027/el.

az ott állomásozó, és oda a nap folyamán beérkező térképhelyesbítő osztagoknak. A Térképhelyesbítő Igazgatóság állományából összesen 97 fő érkezett be Munkácsra, ennek a létszámnak kb. harmada vett részt tevőlegesen az összecsapásban. Közülük öt fő elesett Oroszvégen, és egy fő súlyosan megsebesült.⁸ Az elesettek közül két fő, Rozs József és Szarka István megkapta a legénység számára adható legmagasabb magyar vitézségi kitüntetést, a Magyar Arany Vitézségi Érmét. Ebből a kitüntetésből ezek voltak az első adományozott példányok. Érdekes megjegyezni, hogy bár Rozs előbb halt hősi halált, mint Szarka, a kitüntetéseiket mégis fordított sorrendben adományozták: az első Magyar Arany Vitézségi Érmét kapta Szarka, és a másodikat Rozs. Az akció feltehetően a szabadcsapatok korábbi akcióinak megtorlására adott egyfajta erődemonstráló válasz volt. Feltehetően hasonló okból került sor a következő határincidensre is, a másnapi, január 7-éről 8-ára virradó éjjel kezdődő, és 8-án délelőttig elhúzódó Nagygejőc elleni támadásra. Ennek a visszaverésében is részt vettek a térképhelyesbítők (ezúttal véres veszteség nélkül).⁹

A szabadcsapatok bevetéséről írt hivatalos összefoglaló jelentés januári eseményekkel már nem foglalkozik, és azt írja, hogy „január 31-re a felkeléssel kapcsolatos összes személyi és anyagi ügyek befejezést nyernek”,¹⁰ ez azonban nem így történt, a térképhelyesbítőket nem oszlatták fel a hónap végéig. Sajnos nem maradt fenn forrás arról, hogy miért változott meg az eredeti terv, és arról sem, hogy a tovább folyó tevékenységük során keletkezett iratokat miért nem csatolták ehhez a fennmaradt jelentéshez. Az ezt követő időszak iratanyagának pusztulása a térképhelyesbítők további tevékenységének csak rendkívül vázlatos bemutatását teszi lehetővé.

Fontos még megjegyezni, hogy az ennek a honvédségi jelentésnek a tagolását használó feldolgozások is – értelemszerűen – tévesek és hiányosak az 1938-1939-ben bevetett szabadcsapatok tevékenységének bemutatásával kapcsolatban.

Ahogy január második feléről, úgy februárról és március elejéről sem maradtak fenn adatok a térképhelyesbítők tevékenységével kapcsolatban. Az azonban bizonyosra vehető, hogy a propagandatevékenységük mellett ekkor készültek fel Kárpátalja egészének visszacsatolására. Ennek része lehetett a Felső-Tisza völgye felé történő átcsoportosítás (mivel csak ebben a térségben kerültek bevetésre, az Ung és a Latorca völgyében nem). Emellett ebben a térségben két, a demarkációs vonal mellett, Csehszlovákiában maradt faluval kapcsolatban találtam adatot arról, hogy a helyi magyar lakosság beszervezésére is sor került (Verbócról és Fancsikáról van szó – mélyebben a Felső-Tisza völgyében több más magyar többségű település is maradt, azonban azok nehezebben voltak elérhetőek). Ez a beszerkezés gyakorlatilag a támadásban való aktív részvételüket jelentette, átcsempészett fegyverekkel.

7. időszak (1938. március 14. –március 18.): részvétel Kárpátalja visszacsatolásában

A Felső-Tisza völgyében, a beregszászi támadó csoport a munkácsi és ungvári csoportokkal ellentétben nem március 14-én nap közben indította meg a támadását Kárpátalja belseje felé. Itt a Beregszászon 1939 január végén felállított, békelétszámon lévő, 80%-ban két- és hathetes újoncokból álló, hosszú – 66 kilométeren Csehszlovákia, 30 kilométeren Románia felé húzódó – határszakaszon biztosító 24. határvadász zászlóaljnak egyedül kellett megindítania támadását. A támadást a zászlóaljnak főerőivel Nagyszőlős irányába, határvadász őrsével pedig gyakorlatilag a teljes kárpátaljai határszakaszukon meg kellett indítania. Ehhez az első támadási napon csak a térképhelyesbítők néhány, szakasz erejű

⁸ Az öt hősi halott közül egy fő, Kiss Ernő az ekkor kapott haslövésébe csak hosszú kinszenvedés után, 1939. március 11-én Budapesten halt bele.

⁹ HM HIM HL Vkf. 1939. 5. oszt. 80.710/20/el., 1. oszt. 3093/el., 3143/el., ill. Kit. 1. doboz 50. és 786. sz.

¹⁰ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár Vkf. 1939. 5. oszt. 80.710/20/el.

harccsoportjától kapott segítséget, melyek Fancsikánál, Verbőcnél és Komlós-kitérőnél¹¹ kerültek bevetésre. Később még egy további harccsoportjuk bevetésre került Tiszaszászfalunál is.¹²

Fancsikát magát – amely akkor még magyar többségű volt, ma már a magyarság kisebbségbe szorult a településen – is a térképhelyesbítők egy 25 fős harccsoportja foglalta el Kovács Endre zászlós vezetésével március 14-éről 15-ére virradó éjjel, és a honvédség hajnali órákban történő beérkezéséig tartotta is a települést.¹³

Verbőc község elfoglalásában is szerepet játszottak a térképhelyesbítők – itt egy fő meg is sebesült az állományukból –, illetve az általuk felfegyverzett helyi nemzetőrök. Utóbbiak közül egy fő meghalt (egy rosszul eldobott saját kézigránátjának a szilánkjaitól).¹⁴

Ezt követően 15-én délután Tiszaszászfalunál még egy 16 fős térképhelyesbítő csoport került bevetésre az itt küzdő honvédek támogatására, és részt vett a falu elfoglalásában.¹⁵

Ezt követően a beregszászi csoport bal szárnyán a térképhelyesbítők még több falu elfoglalásában részt vettek, de immár érdemi harcok nélkül.

A márciusi harcokban a térképhelyesbítők közül nem esett el senki, és a már említett verbőci nemzetőr az egyetlen általam feltalált, általuk felszerelt helyi magyar lakos, aki elesett a harcokban (ő is a saját fegyverétől, nem ellenséges behatásra).

8. időszak (1938. március 19.-július 7.): felderítés, pacifikálás

Kárpátalja egészének visszacsatolása 1939. március 18-ig befejeződött. Ezt követően a térképhelyesbítők Husztra is előretelepültek egy osztagukkal március második felében.¹⁶

Tevékenységük ekkor feltehetően a korábban veszélyes magyarellenes tevékenységet folytató személyek felderítésére, illetve őrizetbe vételére fókuszált (főleg a Kárpáti Szics egyes aktivistáinak elfogására). Ennek során biztosan előfordultak olyan esetek, amikor pontatlan helyi információk – feltehetően a gyakran előforduló, személyes bosszúból történő feljelentés – miatt olyanokat is letartóztattak, akiket nem kellett volna, illetve az elfogottak fizikai bántalmazása is előfordult.¹⁷

Nincs róla fennmaradt adat, hogy meddig funkcionáltak a térképhelyesbítők. Logikus az a feltételezés, hogy ez az időszak feltehetően a katonai közigazgatás fennállásáig, 1939. július 7-éig tartott. (Fontos még megemlíteni, hogy már 1939. június 26-án a Kárpáti Szics tagjai részére általános amnesztiát hirdettek Magyarországon.)

A személyi állomány összetétele

Ennek a rendkívül érdekes kérdésnek a részletes kifejtése akár egy külön tanulmány témája is lehetne.

Mester listáz egy érdekes statisztikát a szabadcsapatok személyi állományának hátterével kapcsolatban. Ez alapján, foglalkozás szerint 338 fő volt értelmiségi (ebből 104 főiskolai

¹¹ Komlós-kitérő Salánktól északra fekszik. A Borzsa völgyében a 20. század elején lefektetett Borzsa-völgyi Gazdasági Vasút (BGV) keskeny nyomtávú vasútvonala Beregszász és Nagyszőlős felől is Komlós-kitérő felé vezetett, itt egyesült, majd innen Ilosván át Kovácsrétig tartott. A Nagyszőlős–Komlós-kitérő vonal máig használatban van. Az 1908-ban megnyitott BGV-ről lásd az 1907. évi XLII. törvénycikket.

¹² HM HIM HL Kit. 1. doboz 424, 562, 787. sz.

¹³ HM HIM HL Kit. 1. doboz 424. sz.

¹⁴ HM HIM HL Kit. 1. doboz 294. sz., illetve B. Stenge Csaba: Magyar hadműveletek Kárpátalja visszacsatolása során, 1939. március. I. fázis (2. rész). Seregszemle 2018/1. 117–118. o.

¹⁵ HM HIM HL Kit. 1. doboz 562. sz.

¹⁶ KTÁL 92.1.8.

¹⁷ HM HIM HL Vkf eln. 1. oszt. 3529.

hallgató), 206 fő iparos (beleértve pl. a kereskedőket is), 232 fő földmunkás (napszámos, stb.), 188 fő földműves és 32 fő egyéb. Egyesületek, politikai pártok szerint: MOVE tag volt 327 fő, polgári lövészegyesületi tag volt 278 fő, míg a Csörgey-lövészegyesület tagja 164 fő volt. A Fajvédő Szövetség tagja volt 83 fő. Egyesületen kívüli személy 79 fő volt. A Turáni Vadászok tagja 52 fő volt, míg a Szittya-lövészegyesület tagja 13 fő. Felekezet szerint 603 fő volt római katolikus, 386 fő volt református, evangélikus és unitárius. További hét fő volt muszlim (bosnyákok).¹⁸ Területi eloszlás szerint budapesti és Pest-környéki 284+60 (harcba vetettek, valamint a határt át nem lépők), Debrecen-környéki, hajdúsági, tarpai 72+37 (közülük a tarpaiak mind bevetésre kerültek), soproni, győri, Tata-vidéki 65+26, bihari, szatmári 50+28, vasi, kőszegi 47+29, szegedi, kecskeméti, kiskunsági (jelentős részben a Héjjas-csoport, a Rongyos Gárda tagjai) 42+62, nógrádi, honti, miskolci 26+41, baranyai, somogyi, zalai 24+31, Szolnok-vidéki 22+25, egyéb (külföldi, stb.) 11+14.¹⁹

A szélsőjobb jelenléte az akció jellegéből adódóan természetesen megfigyelhető volt (ez részben a fentebbi társadalmi szervezetekből is kiviláglik, de a nyilasok is ott voltak az állományban, párttagságukat és esetenként valódi személyazonosságukat feltehetően nyilvánosságra nem hozva). A nyilas részvétel természetesen nyílt titok volt, ezt Kozma is tudta – aki elnézőbb volt a személyi állománnyal – és Stefán Valér is (ahogy az ebből esetlegesen kialakuló veszélyekkel is tisztában voltak).²⁰

Ami a külön nem jelölt kárpátaljaiakat illeti, voltak a bevetett szabadcsapatokban kárpátaljai születésű, de egy ideje a trianoni határok mögött élők (akik a fentiekben már lakhelyük szerint vannak nyilvántartva), Kárpátaljáról 1938 őszén átszökök (néhány fő, akik az elejétől részt vettek az akciókban), és helyben csatlakozók is (ők jó néhányan voltak, de ez egy pontosan nem nagyon megadható létszám). Fontos kiemelni, hogy a helyben csatlakozók között nemcsak helyi magyarok, de ruszinok is voltak, akik közül két fő el is esett a derceni csatában.

Összefoglaló statisztikák és veszteségek

Összefoglaló statisztika a szabadcsapatok tevékenységéről két forrásból ismert: a sokat említett honvédségi (vkf.) jelentésből, és a résztvevő Mester Kálmán könyvéből. A két forrás statisztikai adatai eltérnek egymástól, így nem egyértelműek a pontos adatok.

A honvédségi jelentés szerint az összlétszám 934 fő volt, ebből 492 fő vett részt hosszabb vállalkozáson, míg rövid vállalkozáson 148 fő, ez összesen 640 fő, közülük mintegy százan többször is bevetésre kerültek. 394 fő nem lépte át a határt.

A határt átlépő 640 főből 345 fő fogságba esett, 37 fő elesett, vagy eltűnt, és 23 fő megsebesült (a halottak száma ebben az összesítésben nem tartalmazza a térképhelyesbítőket január 6-ai öt halottját, és ezen felül is voltak még többen, akik sebesülésükbe a későbbiekben belehaltak).

E szerint az összesítés szerint 1938. szeptember 9-ig 136 fő, majd 1938. december 10-ig további 258 fő került leszerelésre (ez összesen 394 fő). 1939. január 5-én 345 fő fogoly tért vissza. További 158 fő visszamaradt a térképhelyesbítőknél.²¹

Mester szerint az összlétszám 996 fő volt, akik közül 367 fő volt katonaviselt, míg a zöm, 629 fő korábban nem volt katona. 643 fő lépte át a határt és került harcbevételre, közülük 181,

¹⁸ Ez az összeállítás nem listázza a görögkatolikusokat (akik talán a római katolikusok közé vannak számolva).

¹⁹ Mester i. m. 29–30. o.

²⁰ MNL OL K 429 28. csomó. Kárpátalja visszavétele napló, 57–63. o., Györkei i. m. 159–170. o.

²¹ HM HIM HL Vkf. 1939. 5. oszt. 80.710/20/elh.

vagy 211 fő²² többször. A harcban nem vettek száma 353 fő volt. Az összlétszámból 786 fő kapott lövészkiképzést, míg 210 fő nem.²³

Mester 35 nevesített halottat listáz és név szerint említi az illavai várbörtönből visszatért foglyokat is (köztük saját magát, mivel ő is a Salánknál fogságba esettek között volt).²⁴

A szabadcsapatok elesettjei közül a különböző források összehasonlításával az alábbi személyek állapíthatóak meg: Bárdos István, Bardócz István, Csapó József, Csernyus György, Gaál József, Gazdag Ferenc, Győri István, Hegedüs István, Haász György, Horvits Imre, Ispaics Imre, Kassay Lajos, Kéri József, Kéry István, Kiss Ernő, Kontz József, Kovács János, Körözszy Béla, Klotzbir István, Lőrincz József, Magyar Andor, Mészáros Károly, Némedy-Varga János, Némedi László, Papp István, Polyák András, Péczeli László, Rozs József, Somsits József, Szabó József, Szarka István, Szendrődy József, Szlanka Imre, Szentiványi-Deák Sámuel, Szücs (A)lajos, Takács Gyula, Utry András, Vajda László, Varga István, Varga Péter, Vargha József, Vastagh Bálint, Vincze Elek, Zórád Miklós, valamint a helyben csatlakozott ruszin Volosin Vaszil, és egy további ruszin katonaköteles, akinek a neve nem maradt fenn. Ez 46 fő, közülük 45 főnek a neve ismert.

Konklúziók

A szabadcsapatok 1938-1939-es kárpátaljai bevetése Kozma Miklós ötlete volt, aki ezt politikai befolyását jól kihasználva keresztül is vitte. Ő saját magát a rutén ügy mániákusaként jellemezte.²⁵ Kozma az első bécsi döntés előtt sem hitt a tárgyalásos megoldásban. Azért siettetett a kapkodva végrehajtott bevetést, mert attól tartott, hogy a müncheni döntést követően Magyarország lemarad a németek és a lengyelek mögött a Csehszlovákiával kapcsolatos vitás kérdések megoldásában. Nyilvánvaló az is, hogy rosszul mérte fel a helyzetet a csehszlovák állam vonatkozásában is, azt túl instablnak gondolta. Ezzel kapcsolatban egyébként két felvidéki magyar politikus, Esterházy János és Jaross Andor is figyelmeztette, hogy a csehszlovák haderőben a Müncheni egyezményt követő területvesztések ellenére is fegyelem van, és katonai vezetőik a magyarokat ösellségnek tekintik. Kozma azonban – indokolatlanul – meg volt győződve arról, hogy a felvidéki magyar politikusoknak nincs igazuk, és azt írta naplójába, hogy „*minden logika ellenére egy bátor betörésnek abszolút eredménye lenne*”.²⁶

A kapkodva történő bevetés miatt hiányzott a bevetésre kerülő állomány kellően alapos kiválogatása és kiképzése, részben a feladatnak megfelelő felszerelése is (kulcsproblémák voltak a felkészületlenség, esetenként a motivátlanság, valamint a komolyabb fizikai terhelhetőség hiánya). Hiányzott a komoly stratégiai felderítés, részben ennek nyomán a bevetett erők kellő tájékoztatása is. A bevetett erők számára sok esetben irreális feladatok kerültek kijelölésre (városok megrohanása, illetve hosszú útvonalon Lengyelországba történő áttörés), részletesen szabályozott megvalósítási tervek nélkül. A városok megrohanásával feltehetően egy általános felkelést akartak kiprovokálni Kárpátalján, legalábbis a magyar határ menti, magyar többségű sávban, de nem biztos, hogy ennek minden várható következményét átgondolták. Itt elsődlegesen nem is a megrohanást követő, előre nem becsülhető csehszlovák ellentevékenységre gondolok, hanem a csehszlovák hatóságoknak a helyi magyar lakosság elleni későbbi megtorlására, ha a terület nem marad végleg magyar kézben.²⁷

Előfordult, hogy a bevetett erők vezetésére teljesen alkalmatlannak bizonyult a megbízott

²² Mester Kálmán írta a 211-es adatot összesítésként, és a korábban általa bontottan közölt adatok összeadásából jön ki a 181 fő.

²³ Mester i. m. 28–30. o.

²⁴ Mester i. m. 332–334., ill. 327–330. o.

²⁵ MNL OL K 429 28. csomó. Kárpátalja visszavétele napló, 44. o.

²⁶ MNL OL K 429 28. csomó. Kárpátalja visszavétele napló, 103. o.

parancsnok, és kiesése után, mivel nem volt előre pontosan kijelölt parancsnoklási lánc, a pótlása sem volt hatásosan megoldható. Ez vezetett a Salánk melletti megadáshoz, több mint 300 fős veszteséghez.

Katonai szempontból sikeresként értékelhető a határ mentén végrehajtott kisebb vállalkozások jó része, mert ezek következtében a csehszlovák fegyveres erőket állandóan készenlétben kellett tartani, és ez a kifáradásukat, a morál romlását, pánikjelenségeket, valamint jelentős mértékű lőszerpocsékolást okozott. Jól jellemzi azonban a szabadcsapatok bevetésével kapcsolatos problémákat – kapkodás, rosszul meghatározott feladatok –, hogy a legsikeresebb akciójukat, a nagyborzsovai vasútállomáson egy zömében szabadságos katonákat, illetve bevonulókat szállító vonat megrohanását kifejezetten megelőző parancs nélkül, sőt tulajdonképpen annak ellenére hajtották végre. Ez az akció, ahol nyilvánvalóan rendkívül sok szabadságos katonát, illetve behívottat küldtek haza, akik közül számosan csatlakoztak is hozzájuk, morálisan rendkívül romboló hatású lehetett a csehszlovák haderő kárpátaljai személyi utánpótlásának szempontjából.

A szabadcsapatok leghatékonyabb bevetési módja kis, megfelelően kiválasztott állományú, jól kiképzett és felszerelt, gyorsan mozgó csoportok flexibilis alkalmazása lett volna megfelelően képzett, felkészített és autonóm cselekvésre jogosult parancsnokokkal. A testnevelési szaktanfolyamot végzettek erre a feladatra tökéletesen megfelelőek lettek volna.

²⁷ A helyi lakosság elleni megtorlásra érzékletes példa a nagyszalánci határincidenst követő megtorlás. Lásd erről B. Stenge Csaba: Súlyos határincidensek Csehszlovákia és Magyarország között 1938. október–decemberében. II. rész. In: Seregszemle 2017/3–4. 113–117. o.